

Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi

Əlilliyin müəyyən edilməsi, dəyişdirilməsi və ləğvi ilə bağlı mübahisələr üzrə 2022-ci ildə inzibati məhkəmələrdə baxılmış işlərin məhkəmə təcrübəsinin ümumiləşdirilməsinin nəticələri üzrə

İ C M A L

BAKI – 2024

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 12-ci maddəsinin I hissəsinə əsasən, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir.

Konstitusiyanın 16-cı maddəsinin I hissəsinə görə, Azərbaycan dövləti xalqın və hər bir vətəndaşın rifahının yüksəldilməsi, onun sosial müdafiəsi və layiqli həyat səviyyəsi qayğısına qalır.

Konstitusiyanın 38-ci maddəsinin I və III hissələrində təsbit edilmişdir ki, hər kəsin sosial təminat hüququ vardır. Hər kəs qanunla müəyyən edilmiş yaş həddinə çatdıqda, xəstəliyinə, əlilliyinə, ailə başçısını itirdiyinə, əmək qabiliyyətini itirdiyinə, işsizliyə görə və qanunla nəzərdə tutulmuş digər hallarda sosial təminat hüququna malikdir.

Azərbaycan Respublikası 02 oktyabr 2008-ci il tarixdə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Məclisi tərəfindən 13 dekabr 2006-cı ildə qəbul edilmiş “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Konvensiyaya, həmçinin, həmin Konvensiyanın eyni tarixdə qəbul edilmiş Fakültativ Protokoluna müvafiq bəyanatlarla qoşulmuşdur. Bu Konvensiyanın müddəalarına əsasən, Azərbaycan Respublikası digər müvafiq öhdəliklərlə yanaşı, əlilliyi olan şəxslərə münasibətdə qanunvericilik aktlarının qəbul olunması da daxil olmaqla, ayrı-seçkilik yaradan mövcud qanunların, qərarların, adət və əsasların dəyişdirilməsi və ya ləğv olunması üçün bütün lazımi tədbirləri görməyi öz üzərinə öhdəlik kimi götürmüşdür.

Ölkəmizdə əlilliyi olan şəxslərin hüquqlarının təminatı sahəsində aparılan islahatların və beynəlxalq öhdəliklərin icrasına yönəlmiş fəaliyyətin nəticəsi olaraq, 31 may 2018-ci il tarixdə Azərbaycan Respublikasının “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” yeni Qanunu (bundan sonra - “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Qanun) qəbul edilmiş və bu Qanunun qüvvəyə mindiyi 22 iyul 2018-ci il tarixdən Azərbaycan Respublikasının “Əlilliyin və uşaqların sağlamlıq imkanları məhdudluğunun qarşısının alınması, əlillərin və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların reabilitasiyası və sosial müdafiəsi haqqında” 25 avqust 1992-ci il tarixli Qanunu ləğv edilmişdir.

18 iyul 2018-ci il tarixində Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Azərbaycan Respublikasının 31 may 2018-ci il tarixli, 1153-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi barədə Fərman imzalanmış, həmin Fərmanla Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə və Ədliyyə Nazirliyinə müvafiq göstərişlər verilmiş, Qanunda icra hakimiyyəti orqanları üçün nəzərdə tutulmuş vəzifə və səlahiyyətlər müvafiq mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanları arasında bölüşdürülmüşdür.

Sözündən Qanun əlilliyi olan şəxslər barəsində dövlət siyasətinin əsaslarını və onların hüquqlarının müdafiəsi sahəsində dövlətin vəzifələrini müəyyən edir, əlilliyə səbəb olan risklərin, əlillik əlamətinə görə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının aradan qaldırılmasını, əlilliyi olan şəxslərin reabilitasiyasını, onların cəmiyyətin həyatında tam həcmdə iştirakını və sosial inteqrasiyasına şərait yaradılmasını, onlara aid olan strategiya və proqramlara dair qərarların qəbulu prosesinə fəal cəlb olunmasını, əlilliyi olan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının tam və bərabər səviyyədə həyata keçirilməsini, onların şərəf və ləyaqətinin müdafiəsi sahəsində yaranan münasibətləri tənzimləyir.

26 iyul 2018-ci il tarixində Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2018-ci il 31 may tarixli 1153-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2018-ci il 18 iyul tarixli 213 nömrəli Fərmanının icrasını təmin etmək barədə Sərəncam vermiş, həmin Sərəncamla Qanunun bir sıra maddələrinə uyğun olaraq müxtəlif qaydaların layihələrinin

hazırlanması aidiyyətli dövlət orqanlarına tapşırılmışdır. Qeyd edilən Sərəncamın icrası nəticəsində Nazirlər Kabinetinin:

- 24 iyul 2019-cu il tarixli, 321 nömrəli Qərarı ilə “Dövlət tibb müəssisələrində əlilliyi olan şəxslər üçün dövlət büdcəsi hesabına həyata keçirilməyən tibbi xidmətlərin növləri”;
- 24 iyul 2019-cu il tarixli, 322 nömrəli Qərarı ilə “Yaşayış sahəsinə ehtiyacı olan şəxs qismində uçota alınmış əlilliyi olan şəxs vəfat etdiyi halda həmin uçotun onun ailə üzvləri üçün saxlanması” Qaydası;
- 03 sentyabr 2019-cu il tarixli, 380 nömrəli Qərarı ilə “Əlilliyi olan şəxslərin iş yerlərinin standartları”;
- 09 sentyabr 2019-cu il tarixli, 400 nömrəli Qərarı ilə “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları sahəsində dövlət monitorinqinin həyata keçirilməsi” Qaydası;
- 25 sentyabr 2019-cu il tarixli, 419 nömrəli Qərarı ilə “Özəl və bələdiyyə reabilitasiya subyektləri üçün Standartlar”;
- 16 yanvar 2020-ci il tarixli, 11 nömrəli Qərarı ilə “Əlilliyin qiymətləndirilməsi” Qaydası;
- 16 yanvar 2020-ci il tarixli, 12 nömrəli Qərarı ilə “Əlilliyin qiymətləndirilməsi məqsədilə tibbi-sosial ekspertiza müayinəsinə göndərişlərin verilməsi” Qaydası;
- 18 dekabr 2020-ci il tarixli, 500 nömrəli Qərarı ilə “Əlilliyi olan şəxslərə dövlət büdcəsi hesabına verilən reabilitasiya vasitələrinin növlərinin” Siyahısı;
- 18 dekabr 2020-ci il tarixli, 501 nömrəli Qərarı ilə “Əlilliyi olan şəxslərin reabilitasiya vasitələri ilə təmin edilməsi Şərtləri və Qaydası”;
- 30 dekabr 2020-ci il tarixli, 519 nömrəli Qərarı ilə “Fərdi Reabilitasiya Proqramının hazırlanması, təsdiq edilməsi və həyata keçirilməsi” Qaydası;
- 30 dekabr 2020-ci il tarixli, 520 nömrəli Qərarı ilə “İstehsalatda bədbəxt hadisələr və peşə xəstəlikləri nəticəsində əlilliyi olan şəxslər üçün onların yaşadığı fərdi evlərin uyğunlaşdırılması ilə bağlı xərclərin minimum məbləği”;
- 30 dekabr 2020-ci il tarixli, 521 nömrəli Qərarı ilə “Əlilliyi olan şəxslərin abilitasiyası” Qaydası;
- 28 yanvar 2021-ci il tarixli, 18 nömrəli Qərarı ilə “Əlilliyi olan şəxslərin reyestrinin aparılması” Qaydası;
- 25 may 2021-ci il tarixli, 149 nömrəli Qərarı ilə “Dövlət reabilitasiya müəssisələrinin təşkili və fəaliyyəti” Qaydası;
- 05 noyabr 2021-ci il tarixli, 340 nömrəli Qərarı ilə “İnfrastruktur obyektlərinin əlilliyi olan şəxslərin istifadəsi üçün əqlabətən uyğunlaşdırılması” Qaydası;
- 23 dekabr 2021-ci il tarixli, 406 nömrəli Qərarı ilə “Əlilliyi olan şəxslərin dərman preparatları, tibbi xidmət və ölkə hüdudları daxilində sanatoriya-kurort müalicəsi ilə təmin olunması” Qaydası;
- 13 may 2022-ci il tarixli, 187 nömrəli Qərarı ilə “Əlilliyin müəyyən olunması meyarları” təsdiq edilmişdir.

Bu sahədə olan normativ hüquqi bazanın yenilənməsi məhkəmə mübahisələrində həmin normaların tətbiqi vəziyyətinin öyrənilməsinə labüd etmişdir.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin 2023-cü ilə dair iş planında 2022-ci ildə inzibati məhkəmələrdə baxılmış əlilliyin müəyyən edilməsi, dəyişdirilməsi və ləğvi tələblərinə dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsinin öyrənilməsi və təhlili nəzərdə tutulmuş, bu məqsədlə ölkənin inzibati məhkəmələrində göstərilən dövr ərzində baxılmış işlər tələb edilmiş, ümumiləşdirməyə təqdim edilmiş işlər öyrənilməklə mübahisələrin həllinin qanunvericiliyin

tələbləri, o cümlədən Ali Məhkəmə tərəfindən formalaşdırılmış vahid məhkəmə təcrübəsinə uyğunluğu və həmin təcrübənin özünün inkişafı baxımından təhlil edilmişdir.

Ümumiləşdirmə nəticəsində məhkəmələrdə bu qəbildən olan işlərə baxılarkən bir sıra maddi və prosessual hüquq normalarının tətbiqində səhvlərə yol verildiyi, bəzi hallarda oxşar mübahisələrə münasibətdə fərqli hüquqi yanaşmaların mövcud olduğu, dolayısı ilə fərqli məhkəmə aktlarının qəbul edildiyi müəyyən edilmişdir.

Bu səbəbdən də məhkəmələrin ümumiləşdirmə predmetini təşkil edən işlərlə eyni məzmunlu və oxşar mübahisələr üzrə hüquqi məsələlərin həllinə yanaşmasının sabitliyini və maddi və prosessual hüquq normalarının eyni cür tətbiq edilməsini təmin etmək, yəni bu sahədə vahid məhkəmə təcrübəsinin formalaşdırılmasına və inkişafına nail olmaq məqsədi ilə inzibati məhkəmələrə və apellyasiya instansiyası məhkəmələrinin inzibati kollegiyalarına icmal məktubun göndərilməsi qərara alınmışdır.

Əlilliyin müəyyən edilməsi

1. İlk növbədə qeyd edilməlidir ki, qanunvericilikdə əlilliyə *“müxtəlif maneələrlə qarşılaşdığı zaman şəxsin digər şəxslərlə bərabər səviyyədə cəmiyyət həyatında tam və səmərəli iştirakına mane olan sabit fiziki, psixi, əqli və ya hissiyyat pozuntularının olması”* kimi anlayış verilmişdir. Şəxs müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) tərəfindən bu barədə qərarın qəbul edildiyi tarixdən əlilliyi olan şəxs hesab edilir (*“Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında”* Qanunun 1 və 3-cü maddələri).

2. Əlilliyin qiymətləndirilməsi vahid məqsədə yönələn zəncirvari, ardıcıl və birinin digərindən asılılığı ilə müşayiət edilən, lakin hər biri müstəqil inzibati icraat qaydasında həyata keçirilən iki mərhələni əhatə edir:

- əlilliyin qiymətləndirilməsi məqsədilə tibbi-sosial ekspertiza müayinəsinə göndərişlərin verilməsi;

- tibbi-sosial ekspert komissiyaları tərəfindən əlilliyin qiymətləndirilməklə, əlilliyin müəyyən edilməsi və ya bundan imtina edilməsi ilə bağlı yekun qərar qəbul edilməsi.

3. Əlilliyin qiymətləndirilməsi prosesinin ilkin mərhələsi olan tibbi göndərişlərin verilməsi ilə bağlı prosedur qaydaları və əsasları *“Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında”* Qanunun 3.2-ci maddəsinə əsasən hazırlanmış və Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2020-ci il 16 yanvar tarixli 12 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş *“Əlilliyin qiymətləndirilməsi məqsədilə tibbi-sosial ekspertiza müayinəsinə göndərişlərin verilməsi Qaydası”* ilə tənzimlənir. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2024-cü il 11 may tarixli 249 nömrəli Qərarı ilə adıçəkilən Qaydaya əlavə və dəyişikliklər edilmiş və həmin Qərar onun özündə qüvvəyə minməsi ilə bağlı başqa qayda nəzərdə tutulmadığından *“Normativ hüquqi aktlar haqqında”* Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanununun 85.1-ci maddəsinə əsasən dərc edildiyi 2024-cü il 15 may tarixdən qüvvəyə minmişdir. Sözügedən Qərada əlilliyin qiymətləndirilməsi məqsədilə tibbi-sosial ekspertiza müayinəsinə göndərişlərin verilməsi ilə bağlı yeni tənzimləmələr müəyyən edilsə də, həmin tənzimləmələrin Qərarın qüvvəyə minməsindən əvvəl yaranmış münasibətlərə tətbiq ediləcəyinə dair keçid müddəaları nəzərdə tutulmamışdır. Bu səbəbdəndir ki, Qərarla təsbit edilmiş yeni tənzimləmələr, 14 may 2024-cü il tarixdən sonra göndəriş verilməsi üçün edilmiş müraciətlərə tətbiq edilməklə, həmin tarixə qədər mövcud olan münasibətlərdən yaranan mübahisələr hazırkı icmal məktubda göstərilənlər nəzərə alınmaqla həll edilməlidir. Bununla yanaşı, yeni tənzimləmələrin məhkəmə icraatında olan iş üzrə iddiaçı üçün əlverişli vəziyyət yaratdığı müəyyən edildikdə,

prosesual qənaət prinsipinə uyğun olaraq, məhkəmə həmin yeni tənzimləmələr nəzərə alınmaqla iddiaçının müraciətinə yenidən baxılması və məhkəməyə məlumat verilməsi üçün inzibati orqana müəyyən müddət təyin edə bilər.

4. Şəxsə göndəriş Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyinin, Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin və İcbari Tibbi Sığorta üzrə Dövlət Agentliyinin Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti ilə razılaşdırmaqla, birgə müəyyən etdiyi siyahıda göstərilən tibb müəssisələrinin həkim-məsləhət komissiyaları və ya Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2008-ci il 29 fevral tarixli 59 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş "Hərbi-həkim ekspertizası haqqında Əsasnamə" ilə müəyyən edilmiş hərbi-həkim komissiyaları tərəfindən verilir.

5. Adıçəkilən Qaydada göndəriş verilməsi üçün bir neçə əsas müəyyən edilmişdir. Bununla belə, aşağıda qeyd edilən hallarda göndəriş təyinatına görə məhz əlilliyin qiymətləndirilməsi məqsədi ilə verilir:

- şəxsin eyni xəstəliklə son 6 (altı) ay müddətində fasiləsiz və ya son 12 (on iki) ay müddətində fasilələrlə ümumilikdə 6 (altı) aydan çox ambulator və ya stasionar müalicədə olmasına baxmayaraq, orqanizmin pozulmuş funksiyalarının bərpa olunmaması və şəxsin cəmiyyətin həyatında tam və səmərəli iştirakına mane olan sabit fiziki, psixi, əqli və ya hissiyyat pozuntularının olması;

- şəxsdə əqli pozuntuların və anatomik çatışmazlıqların, dərmanlara davamlı vərəm formalarının, IV mərhələ onkoloji xəstəliklərin, V mərhələ xroniki böyrək xəstəliyinin olması (göndəriş yuxarıda göstərilən müddət gözlənilmədən verilir);

- əlillik müddətinin bitməsindən sonra yuxarıdakı bəndlərdə qeyd olunan pozuntuların, çatışmazlıqların və xəstəliklərin davam etməsi.

6. Göndəriş verilməsi üçün şəxs (onun qanuni nümayəndəsi) və ya müalicə həkimi komissiyaya müraciət edir və komissiya şəxsin tibbi müayinələrini, o cümlədən xəstəlik tarixlərindən çıxarışları toplayaraq müalicənin nəticələrini araşdırır, zərurət olduqda isə diaqnozun dəqiqləşdirilməsi məqsədilə şəxsi ixtisaslaşdırılmış tibb müəssisəsinə göndərməklə, son nəticədə göndəriş verir və ya göndərişin verilməsindən imtina edir.

7. Ümumiləşdirmənin nəticələri göstərir ki, əlilliyin qiymətləndirilməsi məqsədilə tibbi göndərişlərin verilməsi ilə bağlı məhkəmə müstəvisinə gətirilən mübahisələrin sayı azlıq təşkil edir, bununla belə, həmin işlərə baxılarkən bir sıra hallarda məhkəmələr tərəfindən maddi və prosesual hüquq normalarının tətbiqində səhvlərə yol verildiyi müşahidə edilir.

8. Bu səbəbdən, məhkəmələrin diqqətinə çatdırılır ki, göstərilən məzmunlu mübahisələrə baxılarkən, həkim komissiyası tərəfindən şəxsin (qanuni nümayəndəsinin) və ya müalicə həkiminin müraciəti əsasında şəxs barəsində müvafiq tibbi sənədlərin toplanması, həmin sənədlərin təhlil edilməsi, diaqnozun dəqiqləşdirilməsi məqsədilə onun ixtisaslaşdırılmış tibb müəssisəsinə göndərilib-göndərilməməsi, başqa sözlə, qanunvericiliyin tələbinə uyğun icraatın aparılıb-aparılmaması, göndərişin verilməsi üçün əsasların olub-olmaması, nəticə etibarilə həkim komissiyasının "Əlilliyin qiymətləndirilməsi məqsədilə tibbi-sosial ekspertiza müayinəsinə göndərişlərin verilməsi" Qaydasının tələblərinə uyğun davranıb-davranmadığı araşdırılmalıdır.

9. Bununla bağlı olaraq xüsusilə nəzərə alınmalıdır ki, göndərişin verilməsi üçün yuxarıda istinad edilən Qaydanın 1.5.1-ci bəndində təsbit edilmiş əsasların formal olaraq mövcud olması, yəni şəxsin eyni xəstəliklə müvafiq müddətdə ambulator və ya stasionar müalicədə olmasına baxmayaraq, orqanizmin pozulmuş funksiyalarının bərpa olunmaması və şəxsin cəmiyyətin həyatında tam və səmərəli iştirakına mane olan sabit fiziki, psixi, əqli və ya hissiyyat

pozuntularının olması özü-özlüyündə qeyd-şərtsiz göndərişin verilməsinə birmənalı şəkildə əsas vermir. Belə ki, həkim komissiyasının şəxsə əlilliyinin qiymətləndirilməsi üçün göndəriş vermək öhdəliyi yalnız həmin xəstəlik, çatışmazlıq və ya pozuntuların Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 13 may 2022-ci il tarixli, 187 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Əlilliyin müəyyən olunması meyarları”na əlavədə öz əksini tapdığı təqdirdə yaranır.

10. Göndərişin verilməsindən imtina olunduqda, şəxslərin hüquqi müdafiə imkanları belə göndərişi vermək səlahiyyətinə malik orqana qarşı göndərişin verilməsi öhdəliyinin qoyulması predmetli iddia qaldırmaqla həyata keçirilməlidir. Belə iddialara, öhdəliyin icrası haqqında iddia kimi baxılmalı və iddiaya göndərişin verilməsindən imtina olunan andakı vəziyyət nəzərə alınmaqla qiymət verilməlidir. Bununla belə, həmin iddialara məhkəmələrdə baxılarkən göndərişin verilməsindən imtinadan sonra yeni faktiki və ya hüquqi vəziyyətin yarandığı və bu halın mübahisənin həllinə təsir etdiyi müəyyən edildikdə, prosesual qənaət prinsipinə uyğun olaraq məhkəmə, həmin yeni hallar nəzərə alınmaqla göndərişin verilməsi məsələsinə yenidən baxılması üçün inzibati orqana müəyyən müddət təyin edə bilər.

11. Göndərişin rəsmiləşdirilərək müvafiq reyestrə daxil edilməsi ilə əlilliyin qiymətləndirilməsi prosesinin sonrakı mərhələsi olan və Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 16 yanvar 2020-ci il tarixli 11 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Əlilliyin qiymətləndirilməsi” Qaydası ilə tənzimlənən tibbi-sosial ekspertiza fəaliyyəti başlanır.

12. Həmin Qaydaya əsasən, Azərbaycan Respublikasında əlilliyi qiymətləndirmək məqsədilə tibbi-sosial ekspertiza Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin tabeliyində Dövlət Tibbi-Sosial Ekspertiza və Reabilitasiya Agentliyinin tibbi-sosial ekspert komissiyaları (bundan sonra – TSEK) tərəfindən həyata keçirilir.

13. Nəzərə alınmalıdır ki, bu icraatın prosedur qaydaları spesifikliyi ilə “ənənəvi” inzibati icraat qaydalarından fərqlənir, belə ki, maraqlı şəxslərin təməl hüquqlarından olan dinlənilmək hüququnun praktiki realizasiyası tibbi-sosial ekspertiza fəaliyyəti zamanı, bir qayda olaraq, istisna olunur. Bu yanaşma, “İnzibati icraat haqqında” Qanunun 3.3-cü maddəsinin müddəaları da nəzərə alınmaqla prinsip etibarilə, Agentliyin hazırki strategiyasına uyğun olaraq icraatın şəffaflığı və qeyri-prosessual müdaxilənin yolverilməzliyi baxımından məqbul hesab edilir. Həmin səbəblərdən ki, əlilliyi qiymətləndiriləcək şəxsin kimliyini birbaşa və ya dolayısı ilə müəyyən etməyə imkan verən bütün məlumatlar TSEK-ə şifrlənərək adsızlaşdırılmaqla göndərilir.

14. Tibbi-sosial ekspert komissiyası tərəfindən göndəriş əsasında şəxsin əlilliyi qiymətləndirilir, əlilliyin müəyyən olunması və ya səbəblərini göstərməklə imtina edilməsinə dair qərar qəbul edilir.

15. Eyni zamanda, işlərin təhlili ilə müəyyən edilmişdir ki, məhkəmələr tərəfindən əlilliyin müəyyən edilməsinə dair iddialar üzrə mübahisələrə baxılarkən bəzi hallarda şəxsin sağlamlıq vəziyyətinin tibbi göndərişlərin verildiyi vaxta uyğun qiymətləndirilməli olması baxımından, əlilliyin müəyyən olunmasından imtina edildikdən uzun müddət sonra qaldırılan iddialar mümkün sayılmamış, bəzi hallarda isə iddianın mümkünlük şərtlərinin ödənilməsi hesab edilməklə, işlərə mahiyyəti üzrə baxılmışdır.

16. Göstərilən xüsusata münasibətdə qeyd edilməlidir ki, prosesual qanunun tələbinə görə, inzibati məhkəmə icraatı qaydasında baxılmalı olan istənilən növ iddia yalnız onun mümkünlüyü haqqında şərt yerinə yetirildiyi təqdirdə yolveriləndir. Qanunvericilikdə iddia növlərindən asılı olaraq müxtəlif mümkünlük şərtləri, o cümlədən ümumi və xüsusi mümkünlük şərtləri müəyyən olunmuşdur. Məhkəməyə iddia ilə müraciət hüququ qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş həmin şərtlərə və məhdudiyyətlərə, eləcə də müddətlə bağlı məhdudiyyətlərə tabedir.

Sözügədən iddialar (əlilliyin müəyyən edilməsinə dair) da məcburetmə növündə iddia olmaqla, iddia müddətinə bağlıdır və iddia müddəti tələb olunan inzibati aktın qəbul edilməsindən imtina barədə iddiaçıya müvafiq inzibati aktın təqdim edildiyi və ya bu barədə yazılı məlumatın verildiyi vaxtdan 30 gün müddətində müəyyən edilir (İnzibati Prosesual Məcəllənin 38.2-ci maddəsi). Beləliklə, işə baxan məhkəmə ilk öncə mümkünlük şərtlərinin mövcudluğunu, o cümlədən iddia müddətinə riayət edilib-edilmədiyini yoxlamalı və yalnız həmin şərtlərin mövcudluğunun müəyyən olunmasından sonra işin mahiyyəti üzrə araşdırmasını aparmalıdır.

17. Bununla belə, bu kateqoriyadan olan işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi göstərir ki, tibbi-sosial ekspert komissiyası tərəfindən “diaqnoz əlillik əlaməti təyin etmir”, “əlavə müalicəyə ehtiyacı var”, “göndəriş natamam doldurulmuşdur” kimi əsaslarla əlilliyin müəyyən edilməsindən imtinaya dair qərarlar qəbul edilir.

18. “Əlilliyin qiymətləndirilməsi” Qaydasının 2.9-cu bəndində təsbit edilmiş qaydaya görə, göndəriş natamam və ya yanlış doldurulduqda, TSEK altsistemin xüsusi bölməsində müvafiq qeyd aparmaqla bu barədə bildirişi altsistem vasitəsilə onu rəsmiləşdirmiş Komissiyaya göndərir. Normanın məzmunundan da bəlli olur ki, göndərişin natamam və ya yanlış doldurulduğu təqdirdə, inzibati orqan tərəfindən əlilliyin müəyyən edilməsindən imtinaya dair qərar qəbul edilməklə icraatın sonlandırılması yolverilməzdir.

19. Təhlil edilən işlərə əsasən qulluq və müalicə tələb edilən kəskin davranış pozuntuları ilə müşayiət edilən uşaq autizmi xəstəliyindən əziyyət çəkən 9 yaşlı uşağın əlilliyinin müəyyən edilməsinə dair iddia üzrə məhkəmə icraatı zamanı cavabdeh qurumun əyani müayinəsi nəticəsində diaqnozun əlilliyin müəyyən edilməsinə əsas versə də, göndərişdə psixiatr rəyinin səthi doldurulması əsası ilə iddianın rədd edilməsinə dair qərarın qəbul edildiyi və həmin nəticənin TSEK-in imtinasında hər hansı qanun pozuntusunun olmaması ilə əsaslandırılması müəyyən edilmişdir. Digər bir analogi mübahisədə ayda 8-12 dəfə qıcolma tutmaları ilə müşahidə olunan idiopatik epilepsiya xəstəliyindən əziyyət çəkən 2 yaşlı uşağın xəstəliyi əlilliyin müəyyən edilməsinə heç mübahisəsiz əsas versə də, göndərişdə uşağın boyu və çəkisi qeyd edilmədiyindən 6 dəfə imtina qərarı vermiş TSEK tərəfindən qanunauyğun davranıldığı barədə qənaətə gəlinmişdir.

20. Ali Məhkəmənin bir sıra qərarlarında formalaşdırdığı hüquqi mövqeyə görə isə, səhiyyə müəssisəsi tərəfindən iddiaçıya münasibətdə verilmiş göndərişin natamam və yetərsiz olması iddiaçının məsuliyyət sferasına aid edilə və onun ziyanına təfsir oluna bilməz. İnzibati icraat hüququnun tələbləri baxımından TSEK göndərişlə bağlı natamam məlumatların tamamlanmasını, eləcə də yol verildiyi bildirilən yanlışlığın aradan qaldırılmasını təmin etmək məqsədi ilə aidiyyəti quruma müraciət etməli və müvafiq məlumatların təqdim olunmasını tələb etməlidir. Yalnız bundan sonra şəxsə münasibətdə əlillik dərəcəsinin müəyyən olunması ilə bağlı yekun qərar qəbul edilə bilər. Nəticə etibarilə, məlumatların natamam və ya yanlış olması səbəbindən cavabdeh əlilliyin müəyyən edilməsindən imtina etməkdə haqlı sayıla bilməz. Bu, eyni zamanda səmərəli və qənaətcil idarəçilik prinsiplərindən irəli gəlir.

21. Digər tərəfdən, TSEK-in göndərişin natamam və yanlış doldurulması səbəbindən əlilliyin müəyyən edilməsindən imtina qərarlarının motivasiyasını aydınlaşdırmaq mümkün olmur, yəni natamamlıq və yanlışlığın nədə təzahür etməsi tam dəqiqliklə göstərilir. Halbuki, normativ hüquqi sənəddə həkim komissiyası tərəfindən göndərişdə əks etdirilməli olan məlumatlar siyahı şəklində tam dəqiqliklə göstərilmişdir ki, həmin siyahıya şəxsin fərdi identifikasiya nömrəsi (FİN), həyat fəaliyyətinin əsas kateqoriyalarının məhdudlaşma dərəcələri, onun sağlamlıq vəziyyətini əks etdirən müayinələrin nəticələri, mütəxəssislərin

ətraflı obyektiv məlumatları, aparılmış müalicə tədbirləri və onların səmərəliliyi, xəstəliyin inkişaf proqnozu, xəstəliklərin beynəlxalq təsnifatına uyğun olaraq əsas diaqnoz, yanaşı xəstəliklər, ağırlaşmalar və əlilliyin müəyyən edilməsinə əsas verən səbəblər daxildir (“Əlilliyin qiymətləndirilməsi məqsədilə tibbi-sosial ekspertiza müayinəsinə göndərişlərin verilməsi Qaydası”nın 2.5-ci bəndi). Göstərilənlərə müvafiq olaraq, TSEK də göndərişin natamam və ya yanlış doldurulması və buna görə də, əlilliyin qiymətləndirilməsinin mümkün olmaması barədə qənaətini dəqiqliklə və yuxarıda qeyd olunan konkret əsaslara söykənən qaydada əsaslandırılmalıdır.

22. Bu baxımdan, məhkəmələr tərəfindən qeyd edilən halda əlilliyin müəyyən edilməsinə dair iddialar üzrə işlərə baxarkən, ilk növbədə, göndərişdəki məlumatların natamamlığının və ya yanlışlığının nəyi ehtiva etdiyi aydınlaşdırılmalıdır. Əgər həqiqətən belə bir natamamlıq və ya yanlışlığın olması müəyyən edilərsə, bu halın TSEK tərəfindən aradan qaldırılmasının mümkünüyü nəzərə alınmaqla diferensiasiyası aparılmalı, belə bir imkanın mövcudluğu halında, məhkəmə İnzibati Prosesual Məcəllənin 33-cü maddəsində təsbit edilən imkandan istifadə etməklə göndərişdə olan natamamlıq və ya yanlışlığın aradan qaldırılmasının təmin edilməsi və şəxsin əlilliyinin müəyyən edilməsi ilə bağlı məsələ üzrə müvafiq əsaslar göstərilməklə yekun qərarın (təmin və ya imtina haqqında) qəbul edilməsi üçün müəyyən müddət təyin etməlidir. Əgər imtina qərarında göstərilməsinə baxmayaraq, məhkəmə araşdırması zamanı natamamlıq və ya yanlışlıq kimi bildirilən halların mövcud olmadığı müəyyən edilərsə, bu halda, cavabdehin hərəkəti əlilliyin müəyyən edilməsindən imtina kimi qiymətləndirilməli və mübahisəyə mahiyyəti üzrə baxılmaqla müvafiq qərar qəbul olunmalıdır.

23. Bununla yanaşı, TSEK tərəfindən əlilliyin müəyyən edilməsindən imtina qərarlarında digər bir səbəb kimi şəxsin əlavə müalicəyə və ya ixtisaslaşmış müalicəyə ehtiyacı olması, reabilitasiya potensialının tükənməməsi göstərilir.

24. Əvvəldə də qeyd edildiyi kimi, əlilliyin qiymətləndirilməsi üçün tibbi-sosial ekspert komissiyasına göndərişlərin verilməsi, dolayısı ilə əlilliyin müəyyən edilməsi üçün şəxsin eyni xəstəliklə uzunmüddətli ambulator və ya stasionar müalicə alması şərti mövcuddur ki, bu şərtin ödənilməsi yalnız əlilliyin ilkin qiymətləndirilməsində tələb edilir, hətta əqli pozuntular, anatomik çatışmazlıqlar və bəzi ağır gedişatlı xəstəliklərin mövcudluğu müəyyən edildiyi hallarda əlilliyin ilkin qiymətləndirilməsi olsa belə, heç bir qeyd-şərtsiz şəxsə göndərişin müddət gözlənilmədən verilməsi nəzərdə tutulmuşdur (“Əlilliyin qiymətləndirilməsi məqsədilə tibbi-sosial ekspertiza müayinəsinə göndərişlərin verilməsi Qaydası”nın 1.5.1 və 1.5.2-ci bəndləri).

25. Buna rəğmən, təcrübədə inzibati orqan tərəfindən təkrar qiymətləndirmə zamanı da müalicə günlərinin yetərsizliyi səbəbi ilə imtinalar verilməsi halları mövcuddur və bəzi hallarda məhkəmələr inzibati orqanın göstərilən mövqeyinə uyğun qərarlar qəbul edir. Bu zaman, inzibati orqanın irəli sürdüyü əsas arqument ondan ibarət olur ki, təkrar əlillik üçün müraciət edən şəxsin əvvəlki əlilliyi dövründə müayinə və müalicə alması təsdiq edilmir. Bu kontekstdə qeyd edilməlidir ki, Dövlət Tibbi-Sosial Ekspertiza və Reabilitasiya Agentliyinin Nizamnaməsinə görə, tibbi-sosial ekspert komissiyaları vasitəsilə əlilliyi müəyyən olunan şəxslərin fərdi reabilitasiya proqramını tərtib etmək və onun icrasına nəzarət etmək həmin qurumun fəaliyyət istiqamətlərinə və vəzifələrinə aid edilmişdir və həmin vəzifənin həyata keçirilməsi “Fərdi Reabilitasiya Proqramının hazırlanması, təsdiq edilməsi və həyata keçirilməsi” Qaydası ilə tənzimlənir. Dolayısıyla, əvvəlki əlillik dövründə müayinə və müalicə almanın təsdiq edilmədiyinə dair cavabdeh tərəfindən bildirilən dəlil, Fərdi reabilitasiya proqramı və onun icrası nəzərə alınmaqla qiymətləndirilməlidir. Çünki sözügedən Qaydanın tələblərinə görə,

TSEK əlilliyi müəyyən edilmiş hər bir şəxs barəsində Fərdi reabilitasiya proqramını tərtib etmək, eləcə də müəyyən edilmiş tədbirlərin effektivliyinin və ya hər hansı əlavə və dəyişikliklərin zəruriliyinin müəyyən olunması məqsədilə əlilliyi olan şəxslərə münasibətdə ildə bir dəfə, 18 yaşınadək əlilliyi müəyyən edilmiş şəxslərə münasibətdə isə altı ayda bir dəfə aidliyyəti üzrə tədbirlərə yenidən baxmaq öhdəliyi daşıyır. Bundan başqa, fərdi proqram üzrə müəyyənləşdirilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün Fərdi proqramdan çıxarış bu tədbirlərin icraçısı kimi müəyyənləşdirilmiş icraçılara göndərməli, öz növbəsində, tədbirlər üzrə görülmüş işlərə dair məlumat icraçılar tərəfindən rübdə bir dəfədən az olmayaraq elektron qaydada, texniki səbəblərə görə bu mümkün olmadıqda kağız daşıyıcıda TSEK-ə təqdim edilməlidir. Adıçəkilən Qaydada həmçinin təsbit olunmuşdur ki, təkrar əlilliyin müəyyən olunmasından sonra Fərdi proqramın hazırlanması zamanı əvvəlki Fərdi proqramda nəzərdə tutulmuş tədbirlərin icrası, effektivliyi, eləcə də aparılan tibbi, peşə-əmək, psixoloji-pedaqoji reabilitasiyasının və sosial bacarıqların inkişafı üzrə görülmüş müvafiq tədbirlərin nəticələri TSEK tərəfindən qiymətləndirilməlidir. Beləliklə, təkrar qiymətləndirmə zamanı yalnız müalicə günlərinin yetərsizliyi səbəbinə istinadla əlilliyin müəyyən edilməsindən imtina qanunvericiliyin tələbləri ilə uyğunlaşmır, cavabdeh əvvəlki əlillik dövründə müayinə və müalicə almanın təsdiq edilmədiyinə dair dəlillərini Fərdi reabilitasiya proqramı, onun icrası üçün nəzərdə tutulmuş tədbirlər, eləcə də həmin tədbirlərin icrası istiqamətində icraçıların və əlilliyi müəyyən olunmuş şəxsin özünün davranışları ilə əlaqəli şəkildə təqdim etməlidir.

26. Həmçinin o da vurğulanmalıdır ki, əlilliyi müəyyən edilmiş şəxsin əlilliyi, əlillik müddəti bitmədən TSEK tərəfindən ləğv edilmişsə və inzibati orqanın həmin hərəkətinin qanuniliyi mübahisələndirilməmişsə, bununla, əvvəlki statusa bağlı olan bütün təminatlara dair hüquqlar da aradan qalxır. Bu mənada, həmin şəxsin əlilliyin müəyyən edilməsi ilə bağlı yeni müraciətinə təkrar qiymətləndirmə kimi deyil, məhz əlilliyin ilkin qiymətləndirilməsi kimi baxılmaqla, müalicə müddəti şərtinin ödənilməsi yoxlanılmalıdır.

27. Sadalananlardan başqa, işlərin təhlili onu da göstərmişdir ki, məhkəmələr tərəfindən bəzi hallarda “Əlilliyin qiymətləndirilməsi məqsədilə tibbi-sosial ekspertiza müayinəsinə göndərişlərin verilməsi Qaydası”nın 1.5.1-ci bəndinin tələbləri nəzərə alınmadan, müalicə müddəti ilə bağlı şərtin ödənilməməsi yoxlanılmadan diaqnozun əlilliyə əsas verib-verməməsi istiqamətində araşdırma aparılır, şəxsin sağlamlıq vəziyyətinin qiymətləndirilməsi məqsədilə əyani müayinə olunması və ya tibbi ekspertiza təyin edilməsi barədə qəraradlar qəbul edilir. Halbuki, həmin Qaydanın 1.5.1-ci bəndində təsbit edilən müalicə müddəti ilə bağlı şərt aşkar mövcud olmadığı hallarda, diaqnozun dəqiqləşdirilməsi ilə bağlı araşdırma zərurəti aradan qalxır.

28. Əlilliyin müəyyən edilməsindən diaqnozun əlilliyə əsas verməməsi səbəbi ilə imtina edildiyi zaman məhkəməyə müraciət edən şəxslərin iddialarına baxılarkən, məhkəmələr tərəfindən bir sıra hallarda İnzibati Prosesual Məcəllənin 33-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada inzibati orqana şəxsin əyani müayinəyə cəlb edilməklə müvafiq inzibati aktın qəbul olunması üçün müəyyən müddət təyin edilir.

29. Təcrübədə rast gəlinən əsas problemlərdən biri məhz həmin əyani müayinələrlə bağlıdır. İşlərdən görünən odur ki, bir sıra hallarda Dövlət Tibbi-Sosial Ekspertiza və Reabilitasiya Agentliyi tərəfindən əyani müayinələr şəxsin sağlamlıq vəziyyətinin obyektiv qiymətləndirildiyi barədə nəticəyə gəlməyə imkan verməyən şəkildə aparılır. Nəticə etibarilə, bəzən məhkəmələr inzibati orqanın şəxsin hərtərəfli, funksional diaqnostik, laborator, rentgen müayinələrinin nəticələri, mütəxəssislərin ətraflı obyektiv məlumatları, aparılmış müalicə

tədbirləri və onların səmərəliliyi, klinik proqnozlarına əsaslanmayan mövqeyinə uyğun qərar verməklə işi yekunlaşdırırlar.

30. Məhkəmə təcrübəsindən əyani misal kimi ürəyin xroniki işemik xəstəliklərindən (infarktdan sonrakı kardioskleroz) əziyyət çəkən şəxsin əlilliyinin müəyyən edilməsinə dair iddiası üzrə işin məhkəmə icraatı zamanı cavabdeh qurum tərəfindən onun əyani müayinəsinin “fonendoskopla ürək döyüntülərini dinləməklə” keçirilməsi və müayinənin diaqnozun əlilliyə əsas verməməsi nəticələrinə istinadən iddianın rəddinə yönəlik qərar qəbul edilməsini göstərmək olar. Halbuki, həmin işdən o da görünür ki, qurum şəxsə əlilliyin müəyyən edilməsindən o əsasla imtina etmişdir ki, göndəriş natamam doldurulmaqla, əsas diaqnozun ağırlaşmalarını təsdiq edən instrumental müayinələrin nəticələri, status localis və mütəxəssislərin rəyi, anamnestik məlumatların dəqiqləşdirilməsi zəruridir. Deməli, TSEK tərəfindən əyani müayinə məhz onun tibb müəssisəsindən tələb etdiyi məlumatların əldə edilməsinə, tam və hərtərəfli araşdırılmasına imkan verəcək qaydada aparılmalı idi.

31. Bu nöqtəyi-nəzərdən nəzərə alınmalıdır ki, məhkəmələr əyani müayinənin yalnız nəticə hissəsi ilə kifayətlənməyərək, prosedurun özünün müvafiq diaqnostik müayinə metodları əsasında aparılıb-aparılmadığını aydınlaşdırmalı, həmin metodologiyanın şəxsin sağlamlığının real və obyektiv vəziyyətini qiymətləndirməyə uyğunluğunu müəyyənləşdirməlidirlər.

32. Məlumdur ki, əlilliyin qiymətləndirilməsinə dair mübahisələrin həlli üçün əhəmiyyət kəsb edən bir sıra halların müəyyən edilməsi xüsusi bilik tələb etdiyindən, ekspertiza təyin edilməklə araşdırılır.

33. İnzibati məhkəmə icraatında məhkəmə ekspertizası ilə bağlı məsələlərin tənzimlənməsində Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsinin müvafiq müddəaları tətbiq olunur (İnzibati Prosessual Məcəllənin 29-1-ci maddəsi).

34. İşə baxılarkən xüsusi bilik tələb olunan sualları izah etmək üçün məhkəmə işdə iştirak edən şəxsin yazılı qaydada verilən əsaslandırılmış vəsatəti və ya öz təşəbbüsü ilə ekspertiza təyin edə bilər (Mülki Prosessual Məcəllənin 97.1-ci maddəsi).

35. Məhkəmə ekspertizası fəaliyyətinin hüquqi, təşkilati əsaslarını və başlıca istiqamətlərini müəyyən edən, məhkəmə ekspertizasının təşkili və aparılması zamanı yaranan ictimai münasibətləri tənzimləyən “Məhkəmə ekspertizası fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun “Əsas anlayışlar” adlanan 1-ci maddəsində ekspertin rəyinə məhkəmə ekspertizasını təyin (*sifariş*) etmiş orqanın və ya şəxsin ekspertin qarşısında qoyduğu suallara verilən əsaslandırılmış yekun nəticə kimi qanuni anlayış verilmişdir.

36. Ekspertiza fəaliyyətinin əsaslarını müəyyən edən qanunvericiliyin, o cümlədən prosessual qanunvericiliyin normaları vəhdətdə nəzərdən keçirilməklə qeyd edilir ki, ekspert yalnız iddiaçının sağlamlıq vəziyyətinin (xəstəlik və ağırlaşmalarının) müəyyən edilməsi ilə bağlı tibbi xarakterli sualları cavablandırmaq vəzifəsini daşımaqla, şəxsin sağlamlıq vəziyyəti, xəstəliklərin diaqnostikası və əlaqəli məsələlərdə məhz hüquqi bilikləri istisna edən, bununla belə, tibbi bilikləri əhatə edən suallar əsasında aparılmış tədqiqatın nəticəsində müəyyənləşdirilir.

37. Şəxsin əlilliyi onda mövcud olan xəstəliklərin, zədələrin və çatışmazlıqların, onların ağırlıq dərəcəsi, mərhələsi, orqanizmin funksiyalarının davamlı pozulmasının kliniki funksional xüsusiyyətlərindən asılı olaraq təyin edildiyi üçün, fərqli subyektlərin fəaliyyət sahəsinə aid olan şəxsin sağlamlıq vəziyyətinin qiymətləndirilməsi ilə əlilliyin qiymətləndirilməsi (təyin edilməsi) anlayışları (birinci halda tibbi ekspertlərin, ikinci halda inzibati orqanın və ya məhkəmənin) eyniləşdirilməməlidir. Əlilliyin qiymətləndirilməsi tələbi üzrə hüquqi dəyərləndirmə hüquq

tətbiqedicinin əlahiddə və müstəsna səlahiyyəti olmaqla, ekspert qarşısına yalnız şəxsin sağlamlıq vəziyyətinin müəyyən edilməsinə dair (göndərişdə qoyulmuş diaqnozun təsdiqini tapıb-tapmadığı, diaqnozun xəstəliklərin beynəlxalq təsnifatına uyğunluğu və sairə) suallar qoyula bilər.

38. İşlərin öyrənilməsi zamanı müəyyən edilmişdir ki, məhkəmələr tərəfindən ekspert qarşısında şəxsə əlillik təyin edilməsinin mümkünlüyü, əlilliyin hansı tarixdən təyin edilməli olması, iddiaçının bərpa müalicələrindən sonra reabilitasiyasının mümkünlüyü, ixtisaslaşmış klinikada müayinə zərurəti və sairə məzmunlu ekspertin xüsusi biliklərindən kənara çıxan suallar qoyulmuşdur.

39. Bununla belə, ekspertizanın keçirilməsi ilə bağlı ən qabarıq problemlərdən biri ekspertiza idarəsi tərəfindən həmin idarənin əməkdaşı olmayan, Agentliyin səlahiyyətli nümayəndəsinin ekspertizanın aparılmasında iştirakı ilə bağlıdır.

40. “Məhkəmə Tibbi Ekspertiza və Patoloji Anatomiya Birliyi” publik hüquqi şəxsi (bundan sonra-Birlik) ekspertizanın keçirilməsində cavabdehin iştirakının “zərurət” olduğunu bildirərək, bu zərurəti onunla əlaqələndirir ki, əlilliyin müəyyən edilməsi yalnız Dövlət Tibbi-Sosial Ekspert Komissiyasının müstəsna səlahiyyətinə aid edildiyindən, Birliyin bu suallar üzrə tədqiqat aparıb cavablandırmaq səlahiyyəti istisna edilir.

41. Halbuki, qanunvericiliklə yalnız məhkəmə ekspertizasını təyin (*sifariş*) etmiş orqanla və ya şəxslə razılaşdırmadan, müstəqil olaraq, bu idarənin əməkdaşı olmayan şəxsləri ekspert qismində məhkəmə ekspertizasının aparılmasına cəlb etmək qadağan edilir (“Məhkəmə ekspertizası fəaliyyəti haqqında” Qanunun 9-cu maddəsi). Beləliklə, hazırkı halda, məhkəmə ekspertizasını təyin (*sifariş*) etmiş orqan kimi məhkəmə çıxış etdiyindən, müvafiq olaraq onun razılığı olmadan idarənin əməkdaşı olmayan şəxsləri ekspert qismində məhkəmə ekspertizasının aparılmasına cəlb etmək yolverilməzdir.

42. O da vurğulanmalıdır ki, cavabdehin nümayəndəsinin mübahisənin həlli üçün əhəmiyyət kəsb edən halın müəyyən edilməsi məqsədilə təyin edilmiş ekspertizada ekspert qismində iştirakı ekspertin şəxsən, bilavasitə və ya dolayı yolla işin nəticəsində maraqlı olmasına, obyektivliyinə və qərəzsizliyinə dair şübhə doğuran əsas hesab edilməklə, prosessual qanunvericilikdə ekspertə etirazın əsaslarından biri kimi göstərilmişdir.

43. Mülki Prosesual Məcəllənin 88 və 103-cü maddələrinin tələblərinə görə, ekspertin rəyi məhkəmə üçün məcburi deyildir və məhkəmə ekspert rəyi də daxil olmaqla sübutlara obyektiv, qərəzsiz, hərtərəfli və tam baxdıqdan sonra həmin sübutlara tətbiq edilməli hüquq normalarına müvafiq olaraq qiymət verir. Heç bir sübutun məhkəmə üçün qabaqcadan müəyyən edilmiş qüvvəsi yoxdur.

44. Bu anlamda, Birlik tərəfindən qanuni əsaslar olmadan cəlb edilmiş cavabdehin nümayəndəsinin iştirakı ilə tərtib edilmiş ekspert rəyinin məhkəmə tərəfindən mötəbər sübut kimi qiymətləndirilməklə, həmin rəyə uyğun nəticəyə gəlinməsi prosessual qanunvericiliyin tələblərinə ziddir.

45. Sübutetmənin və etirazın əsaslarını müəyyən edən prosessual normaların qanunvericinin müəyyənləşdirdiyi məqsədlər baxımından tətbiq edilməli olması zərurəti, digər tərəfdən də qanunvericinin idarənin əməkdaşı olmayan şəxsləri ekspert qismində cəlb etmək məsələsinin həllini məhkəmənin mülahizəsinə buraxması göz önündə tutulmaqla hesab edilir ki, ekspertizanın keçirilməsinin mümkünsüz olduğu müstəsna hallarda, məhkəmələr tərəfindən TSEK-in inzibati icraatda iştirak etməmiş mütəxəssisinin və ya ixtisaslaşmış tibb müəssisəsinin mütəxəssis həkiminin ekspertiza keçirilməsində iştirakı nəzərdə tutula bilər. Lakin belə iştirak mütləq ekspertiza təyin etmiş məhkəmənin razılığı ilə baş tuta bilər.

46. Digər tərəfdən, şəxsin sosial uyğunlaşması və səhhətinin pozulması ilə müşayiət olunan, kliniki ifadə olunmuş psixopatoloji davranış formasında psixi xəstəlik və əqli pozuntularının müəyyən edilməsi üçün məhkəmə-tibbi ekspertizanın alternativ kimi məhkəmə-psixiatriya ekspertizası təyin edilə bilər.

47. Bundan başqa, işlərin öyrənilməsi ilə bərabər aparılmış statistik təhlilin nəticələri, bu zaman əldə edilmiş statistik göstəricilər onu deməyə əsas verir ki, əlilliyinin təkrar qiymətləndirilməsi ilə bağlı müraciət etmiş şəxslərin iddialarına dair inzibati mübahisələr əlilliyinin ilkin qiymətləndirilməsi ilə bağlı müraciət etmiş şəxslərin iddialarına dair inzibati mübahisələrə nisbətə çoxluq təşkil edir və həmin işlərlə bağlı məhkəmələr arasında fikir ayrılıqlarının mövcud olması müəyyən edilir. Belə ki, əvvəlki əlilliyin müəyyən edilməsi üçün əsas olan pozuntu, çatışmazlıq və xəstəliyin davam etdiyi təqdirdə məhkəmələr tərəfindən bəzi hallarda etimadın qorunması prinsipi əsas götürülməklə təkrar əlilliyin müəyyən edilməsi barədə qərar qəbul edilmiş, digər hallarda isə iddialar rədd olunmuşdur.

48. Bu qəbildən olan mübahisələrə baxılarkən məhkəmələr tərəfindən diqqət yetirilməli məqam şəxsin əvvəlki əlilliyinin müəyyən edilməsi üçün əsas olan pozuntu, çatışmazlıq və xəstəliyin davam etməsi və həmin pozuntu, çatışmazlıq və xəstəliyin “Əlilliyin müəyyən olunması meyarları”nda öz əksini tapması ilə bağlı şərtlərin vəhdətdə mövcud olmasıdır. Yəni, əvvəlki əlilliyə əsas olan pozuntu, çatışmazlıq və xəstəlik “Əlilliyin müəyyən olunması meyarları”na görə artıq əlilliyin müəyyən edilməsi üçün əsas sayılmırsa, şəxsin etimadın qorunması hüququna istinad edilə bilməz.

49. Təhlil zamanı həmçinin müəyyən edilmişdir ki, əlillik müddəti bitdikdən sonra əlilliyinin təkrar qiymətləndirilməsinə dair müraciətinin təmin edilməsindən imtina edilmiş şəxslər məhkəmədə “əlilliyin uzadılması” və ya “əlilliyin bərpası” məzmunlu iddialar qaldırırlar. Halbuki, mübahisəsiz qaydada görünür ki, onların əlilliyi ləğv edilməmiş, dayandırılmamış və ya dəyişdirilməmişdir. Bu cür situasiyalarda mübahisəyə münasibətdə iddiaçının hüquqi marağı və nail olmaq istədiyi məqsəd mahiyyət və məzmun baxımından dəqiq müəyyən olunmalı, onun hüquqi marağına və çatmaq istədiyi məqsədə cavab verən münasib iddia növündən istifadə olunmasında məhkəmə tərəfindən yardım etmə vəzifəsi çərçivəsində iddiaçıya müvafiq yardım göstərilməlidir.

50. Əlilliyinin qiymətləndirilməsi ilə əlaqədar yaranan məhkəmə mübahisələri üzrə xüsusi diqqət yetirilməli olan digər bir məsələ əlilliyin təyinat tarixinin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlıdır. Bununla bağlı olaraq, ilk növbədə nəzərə alınmalıdır ki, qanunvericiliyin imperativ göstərişinə görə şəxs müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) tərəfindən bu barədə qərarın qəbul edildiyi tarixdən əlilliyi olan şəxs hesab edilir (“Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Qanunun 3.3-cü maddəsi).

51. Məhkəmə təcrübəsində qeyd olunan məsələ ilə bağlı bir neçə müxtəlif faktiki hallara malik işlərə rast gəlinir. Birinci hal, göndəriş əsasında əlilliyin müəyyən edilməsindən imtina olunmasına dair qərar qəbul edildikdən sonra məhkəməyə müraciətin edildiyi vəziyyətdir. Məhkəmələr imtinanı qanunsuz hesab etdikləri və iddianı təmin etmək üçün digər bütün əsasların mövcudluğunu müəyyən etdikləri halda, cavabdehin üzərinə əlilliyin müəyyən edilməsinə dair qərar qəbul etmək öhdəliyini qoya bilərlər. Bu zaman, cavabdeh “Əlilliyin qiymətləndirilməsi” Qaydasının 2.4-cü bəndinə uyğun olaraq əlilliyin təyinat tarixini göndərişin altsistemə ötürüldüyü gündən hesablanmaqla 10 (on) iş gününü keçməyəcək qaydada müəyyən etməlidir.

52. İkinci hal, göndəriş əsasında əlilliyin müəyyən edilməsindən imtina olunmasına dair qərar qəbul edildikdən sonra məhkəməyə müraciət edilməməsi, sonradan yeni göndəriş(lər)in

verilməsi və həmin göndəriş əsasında sonrakı tarixlərdə əlilliyin müəyyən edilməsi vəziyyətidir. Bu zaman, bir qayda olaraq, göndərişlərin məzmununun eyniliyinə istinadla məhkəmələrdə əlilliyin təyinat tarixinin ilk göndəriş tarixinə uyğun dəyişdirilməsinə dair iddialar qaldırılır. Bununla bağlı olaraq nəzərə alınmalıdır ki, hətta göndərişlərin məzmununun eyniliyi müəyyən olunsay belə, ilkin göndəriş əsasında əlilliyin müəyyən edilməsindən imtina barədə qərar mübahisələndirilmədən əlilliyin təyinat tarixinin dəyişdirilməsinə dair iddialar təmin edilə bilməz. Belə ki, inzibati orqanın əvvəlki imtina qərarı “İnzibati icraat haqqında” Qanunun 64-cü maddəsinə görə inzibati akt kimi özünün hüquqi qüvvəsini saxlayır. İnzibati akt qanunla müəyyən olunmuş qaydada geri çağırılana, ləğv edilənə, dəyişdirilənə, qüvvədə olma müddəti qurtardığına və ya başqa səbəbə görə qüvvədən düşmüş hesab edilənə qədər hüquqi qüvvəsini saxlayır və hüquqi cəhətdən etibarlı sayılır.

53. Üçüncü hal isə bir neçə göndərişin verilməsinə baxmayaraq hər dəfə əlillik müəyyən edilməsindən imtina olunmasına dair qərarın verilməsi və maraqlı şəxsin yalnız sonuncu göndəriş əsasında qəbul edilmiş imtina qərarından sonra məhkəməyə müraciət etdiyi vəziyyətdir. Bununla bağlı olaraq isə nəzərə alınmalıdır ki, əvvəlki imtinalar mübahisələndirilmədiyindən və məhkəmədə baxılan iddianın predmetini sonuncu göndəriş əsasında qəbul edilmiş imtina qərarı təşkil etdiyindən müvafiq olaraq əlilliyin təyinat tarixi də əvvəlki göndərişlərə görə deyil, məhz sonuncu göndəriş nəzərə alınmaqla müəyyən edilməlidir.

54. Digər bir məsələ, “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Qanuna 02 iyul 2021-ci il tarixdə əlavə edilmiş 3.3-1-ci maddənin tətbiqi ilə bağlıdır. Həmin maddə onu nəzərdə tutur ki, 6 ay ərzində əlilliyin qiymətləndirilməsi həyata keçirilmişsə, birbaşa qanunun göstərişinə görə şəxs 6 ay daxilində əlilliyin hansı tarixdən təyin edilməsindən asılı olmayaraq o, əlilliyin müddətinin bitdiyi əvvəlki tarixdən əlilliyi olan şəxs sayılır. Ona görə də, 6 ay ərzində aparılmış əlillik təyinatı zamanı əlilliyə görə edilən ödəmələr qərarın tarixindən asılı olmayaraq müddətin bitdiyi tarixdən davam etdirilməlidir. Bu halda, şəxsin üzərinə əlilliklə bağlı qərarın tarixinin dəyişdirilməsinə dair iddia qaldırmaq vəzifəsi qoyula bilməz. Ödəməni həyata keçirən orqanlar onlara təqdim edilmiş əvvəlki və sonrakı əlillik təyinatına dair qərarların tarixlərini nəzərə almaqla qanunun göstərişinə əsasən müddətin bitdiyi tarixdən ödəməni aparmalıdırlar. Əgər müddətin bitdiyi tarixdən ödəmələr aparılmamışsa və ya natamam aparılmışsa, bu halda, ödəməni həyata keçirən orqanlara qarşı iddia qaldırılmalıdır.

55. “Əmək pensiyaları haqqında” Qanunun 41-ci maddəsi ilə bağlı nəzərə alınmalıdır ki, həmin norma “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Qanuna uyğun olaraq yenidən əlilliyi olan şəxs hesab edildiyi gündən pensiyanın bərpa ediləcəyini nəzərdə tutur. Yuxarıda da qeyd edildiyi kimi “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Qanun 6 ay ərzində aparılmış əlillik təyinatının hüquqi nəticəsini belə müəyyən edir ki, şəxs əlilliyin müddətinin bitdiyi əvvəlki tarixdən əlilliyi olan şəxs sayılır. Beləliklə, qanunvericilik onu tələb edir ki, 6 ay ərzində aparılmış növbəti əlillik təyinatı zamanı ödəmələr qərarın tarixindən asılı olmayaraq müddətin bitdiyi tarixdən davam etdirilməlidir.

56. Əgər əlillik təyinatı 6 aydan sonra baş tutubsa, bu halda, ödəməni həyata keçirən orqanların vəzifəsi məhz təyinat tarixindən ödəməni həyata keçirməkdən ibarətdir. Şəxslər isə bu zaman özlərinin pozulmuş hüquqlarını (*məsələn, onlar vaxtında müraciət etsələr də, qərar onlardan asılı olmayan səbəblərdən 6 aydan sonra verildikdə*) müdafiə etmək üçün əlilliyin təyinat tarixinin dəyişdirilməsinə dair inzibati orqana qarşı iddia qaldırmalıdırlar. Belə iddia uğurlu olduqdan sonra əlilliyin təyinat tarixi dəyişdirilməli və müvafiq olaraq ödəmələr

aparılmalıdır. Bu halda, əlilliyin təyinat tarixi dəyişdirilmədən ödəməni həyata keçirən orqanlara qarşı qaldırılmış iddialar təmin oluna bilməz.

57. Bu kateqoriyadan olan işlər üzrə müzakirə predmetinə çevrilmiş digər bir məsələ əlilliyinin qiymətləndirilməsinin Dövlət Tibbi-Sosial Ekspertiza və Reabilitasiya Agentliyinin diskresion səlahiyyəti olub-olmaması ilə bağlıdır ki, bu, həm də həmin orqanın etiraz və şikayətlərində irəli sürdüyü əsas arqumentlərdən biridir. İnzibati orqan mövqeyini onunla əsaslandırır ki, məhkəmə hakimiyyətinin fəaliyyəti ədalət mühakiməsinin və hüquqi nəzarətin həyata keçirilməsi ilə məhdudlaşır. Əlilliyin müəyyən edilməsi, dəyişdirilməsi, ləğv olunması və ya bərpa olunması özündə hüquqi və tibbi əsasları ehtiva edən qanunvericiliklə tənzimlənmiş prosedurlar əsasında aparıla bilər və bu prosedurların heç biri məhkəmə tərəfindən icra olunmamalıdır.

58. Sözügedən hüquqi məsələ ilə bağlı Ali Məhkəmənin bir sıra qərarlarında ifadə etdiyi hüquqi mövqeyə əsasən əlilliyin müəyyən olunması üzrə səlahiyyətin məzmunu baxımından şəxsin sağlamlıq vəziyyətinin qiymətləndirilməsini və qiymətləndirmənin nəticəsindən asılı olaraq əlilliyin müəyyən olunmasını fərqləndirmək lazımdır. Fərqləndirmə şəxsin sağlamlıq vəziyyətinə aid faktiki halların dairəsinin müəyyən olunması və müəyyən olunmuş həmin hallara uyğun nəticəyə dair qərarın qəbul edilməsi ilə bağlıdır. Şəxsin sağlamlıq vəziyyətinin qiymətləndirilməsi üzrə inzibati orqan müəyyən qiymətləndirmə azadlığına malikdir və bu, təkzib edilməməlidir. Bununla belə, həmin qiymətləndirmə azadlığı, bir tərəfdən tibb müəssisəsi tərəfindən verilmiş göndərişdə təsbit edilmiş xəstəlik və diaqnoz göstəriciləri, digər tərəfdən şəxsin tibbi-instrumental müayinəsinin nəticələrinin qiymətləndirilməsi, eləcə də müayinənin keçirilməsi metodikası və meyarları ilə məhdudlaşır. Başqa sözlə, şəxsin faktiki sağlamlıq vəziyyəti inzibati orqan tərəfindən qeyd olunan həmin obyektiv göstəricilər əsasında qiymətləndirilməlidir. Əlilliyin müəyyən olunması isə şəxsin sağlamlıq vəziyyətinin qiymətləndirilməsinin nəticələrinə bağlıdır. Qiymətləndirilmə nəticəsində müəyyən olunmuş xəstəlik və diaqnozun şəxsə əlillik dərəcəsinin təyin olunması üçün qanunvericiliklə tələb olunan xəstəliklərə uyğun gəldiyi təqdirdə, həmin orqan ona əlillik dərəcəsinin təyin etməyə (sağlamlıq imkanlarının pozulmasının faiz göstəricisini müəyyən etməyə) borcludur. Yeni, əlilliyin müəyyən olunması üçün tələb olunan şərtlərin mövcud olduğu halda, bu barədə qərar qəbul edilməsi Dövlət Tibbi-Sosial Ekspertiza və Reabilitasiya Agentliyinin diskresion deyil, mütləq (qapalı) səlahiyyəti kimi nəzərdə tutulmuşdur.

59. Bəzi hallarda, əlilliyin müəyyən edilməsi ilə bağlı müraciətinə inzibati orqandan imtina aldıqdan sonra məhkəmədə iddia qaldıran şəxslərə məhkəmə baxışı gedişində məhkəmədən kənar qaydada əlillik müəyyən edilir. İşlərdən görünən odur ki, bu cür situasiyalarda məhkəmələr işi iddianı mümkün saymamaqla və ya mahiyyəti üzrə baxmağa davam edib iddianı rədd etməklə yekunlaşdırırlar. Lakin bu zaman, işin hansı mərhələdə olmasından asılı olmayaraq İnzibati Prosesual Məcəllənin 67-ci maddəsinin tələblərinə uyğun şəkildə iddiaçının tələbinin təmin olunduğu və mahiyyəti üzrə mübahisənin artıq mövcud olmadığı üçün iş üzrə icraata xitam verilməsi barədə qərardad qəbul edilməlidir.

Əlilliyin müəyyən edilməsi barədə qərarın dəyişdirilməsi

60. Əlilliyi müəyyən edilmiş şəxslərin sosial təminat hüquqları məhz əlilliyin dərəcəsi (şəxsin orqanizminin funksiyalarının pozulması faizi), səbəbi və müddətindən asılı olaraq fərqləndirildiyindən, həmin komponentlər mütləq qaydada əlilliyin müəyyən edilməsi barədə inzibati aktda qeyd edilir. Sosial təminat hüquqlarının praktiki reallaşdırılmasına birbaşa təsir

etdiyindən, bəzi hallarda əlilliyi müəyyən edilmiş şəxslərin əlilliyin dərəcəsi (şəxsin orqanizminin funksiyalarının pozulması faizi), səbəbi və müddəti ilə razılaşmamaqla onların dəyişdirilməsi barədə müraciətləri məhkəmə mübahisəsinin predmetinə çevrilir.

61. Bu kimi mübahisələrdə, məhkəmələr tərəfindən ilk növbədə, iddiaçının əlilliyi olan şəxs statusuna malik olub-olmamasının dəqiqləşdirilməsi zəruridir. Belə ki, işlərin öyrənilməsi zamanı bəzən əlilliyi ləğv edilmiş şəxsin əlilliyinin səbəbinin dəyişdirilməsi ilə bağlı iddiasına məhkəmələr tərəfindən mahiyyəti üzrə baxılmaqla həll edilməsi halları da müəyyən edilmişdir.

62. Əlilliyin müəyyən edilməsi barədə qərarın dəyişdirilməsi mübahisələndirmə növündə iddia olmaqla, mübahisələndirmə haqqında digər iddialarda olduğu kimi, məhkəməyə bu məzmunlu iddia ilə müraciət hüququ da müddətlə bağlı məhdudiyətlərə tabedir. Yəni, şəxs əlilliyinin müəyyən edilməsi barədə qərarın ona təqdim edildiyi andan 30 gün müddətində əlilliyinin dəyişdirilməsinə dair iddia qaldıra bilər.

63. Əlilliyin səbəbinin dəyişdirilməsi ilə bağlı mübahisələrə münasibətdə nəzərə alınmalıdır ki, "Əlilliyin qiymətləndirilməsi" Qaydasının müddəalarına görə, aşağıdakı müstəsna hallarda əlilliyin qüvvədə olduğu bütün dövr ərzində mümkündür:

- əlillik müəyyən edildikdən sonra bu Qaydanın 1.5-ci bəndində nəzərdə tutulmuş digər səbəb müəyyən olunduqda;

- göndərişdə əlillik səbəbinin yanlış qeyd olunması, əlilliyin həqiqi səbəbinin müəyyən edilməsinin mümkün olmaması və ya əlillik səbəbini təsdiq edən sənədlərin mövcud olmaması nəticəsində əlillik bu Qaydanın 1.5-ci bəndində nəzərdə tutulmuş digər səbəb əsas götürülməklə müəyyən edilmiş olduqda.

64. Əlillik səbəbinin dəyişdirilməsi göndərişdə əlillik səbəbinin yanlış qeyd olunması, əlilliyin həqiqi səbəbinin müəyyən edilməsinin mümkün olmaması və ya əlillik səbəbini təsdiq edən sənədlərin mövcud olmaması ilə bağlı həyata keçirildikdə, əlilliyin səbəbi əlilliyin müəyyən edildiyi tarixdən tez olmamaqla, əlilliyin həqiqi səbəbini təsdiq edən sənədin verildiyi tarixdən müəyyən edilmiş hesab olunur.

65. Ümumiyyətlə, şəxsin əlilliyi ümumi (*ümumi xəstəlik; istehsalat zədəsi; peşə xəstəliyi; Çernobil AES-də qəzanın ləğvi ilə əlaqədar; hərbi xidmət dövrü ilə əlaqədar; hərbi əməliyyatlar keçirilən zonada olmaqla əlaqədar; terror hadisəsi ilə əlaqədar*) və xüsusi səbəblərdən (*Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün, müstəqilliyinin və konstitusiya quruluşunun müdafiəsi ilə əlaqədar; 1990-cı ilin 20 Yanvar hadisələri ilə əlaqədar; hərbi xidmət vəzifələrini (xidməti vəzifələri) yerinə yetirməklə əlaqədar; Çernobil AES-də hərbi xidmət vəzifələrini (xidməti vəzifələri) yerinə yetirməklə əlaqədar*) müəyyən edilir.

66. Əlilliyin Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün, müstəqilliyinin və konstitusiya quruluşunun müdafiəsi ilə əlaqədar, hərbi xidmət vəzifələrini (xidməti vəzifələri) yerinə yetirməklə əlaqədar, Çernobil AES-də hərbi xidmət vəzifələrini (xidməti vəzifələri) yerinə yetirməklə əlaqədar, hərbi xidmət dövrü ilə əlaqədar və ya hərbi əməliyyatlar keçirilən zonada olmaqla əlaqədar yaranması "Hərbi-həkim ekspertizası haqqında Əsasnamə"nin 7.2-ci bəndinə uyğun olaraq hərbi-həkim komissiyasının rəyinə əsasən müəyyən edilir. Odur ki, əlilliyi ümumi səbəblərlə müəyyən edilmiş şəxs əlilliyinin xüsusi səbəblərdən hər hansı birindən yaranmasını mübahisələndirirsə, hərbi-həkim komissiyasının rəyinə istinad etməlidir, həmin rəy olmadan əlilliyin səbəbinin göstərilən səbəblərdən biri ilə əvəz edilməsinə yol verilmir.

67. Bununla belə, onu da vurğulamaq zəruridir ki, xəstəlik, pozuntu və çatışmazlığın hərbi-həkim komissiyasının rəyində göstərilən səbəbi o halda əlilliyin səbəbi ilə eyniləşdirilə bilər ki, həmin xəstəlik, pozuntu və çatışmazlıqla əlaqədar orqanizmin funksiyalarının 30

faizdən artıq pozulması müəyyən edilsin, yeni həmin xəstəlik əlilliyin müəyyən edilməsinə əsas versin. Əks halda, hərbi-həkim komissiyasının rəyində göstərilənlər əlilliyin qiymətləndirilməsi zamanı nəzərə alınmır və əlilliyin səbəbinin həmin rəydəki səbəblə müəyyən edilməsi istisna edilir.

68. Eyni zamanda, əlilliyin digər bir göstəricisi orqanizmin funksiyalarının pozulması müddəti ilə bağlıdır. Məlumdur ki, əlillik müddətli və müddətsiz olmaqla müəyyən edilir.

69. Ağır formalı və ağır gedişatlı, sağalmaz və geridönməz mərhələdə olan, orqanizmin pozulmuş funksiyalarının bərpası və kompensasiyası bərpası mümkün olmayan xəstəliklərdə, o cümlədən anatomik çatışmazlıqlarda xəstəliyin spesifikası əlilliyin müddətsiz müəyyən edilməsini labüd edir ki, həmin xəstəlik, zədə və çatışmazlıqlar “Əlilliyin müəyyən olunması meyarları”na Əlavədəki cədvəldə dəqiqliklə sadalanmışdır.

70. Müddətli əlillik isə xəstəliyin, zədə və çatışmazlığın ağırlıq dərəcəsi, mərhələsi, orqanizmin funksiyalarının davamlı pozulmasının kliniki funksional xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla müəyyən edilir ki, sözügedən Əlavədə sadalanan faktorlara uyğun olaraq bu müddətlər 1 il, 2 il və 5 il olmaqla müəyyənləşdirilmişdir.

71. Xəstəliyin spesifikası əlilliyin müddətli müəyyən edilməsinə əsas versə belə, aşağıdakı əsaslardan birinin mövcudluğu halında əlillik müddətsiz müəyyən edilir:

- əlillik Çernobil qəzası nəticəsində əmələ gəldikdə;
- əlilliyin dərəcəsindən (orqanizmin funksiyalarının pozulması faizindən) asılı olaraq fasiləsiz (ardıcıl) əlillik müəyyən edildikdə;
- əlillik dərəcəsindən asılı olmayaraq “Əmək pensiyaları haqqında” və “Sosial müavinətlər haqqında” qanunları ilə müəyyən edilmiş yaşa görə əmək pensiyası və yaxud sosial müavinət almaq hüququ verən yaş həddinə çatdıqda.

72. “Əlilliyin qiymətləndirilməsi” Qaydasının müddəalarına görə, müddət göstərilməklə müəyyən olunmuş orqanizmin funksiyalarının pozulması 31-60 faiz aralığında ardıcıl olaraq 15 il, 61-80 faiz aralığında ardıcıl olaraq 10 il və 81-100 faiz aralığında ardıcıl olaraq 4 il müddətində müəyyən olunduğu halda, eləcə də fərqli faiz aralıqları üzrə bu Qaydanın 4.3-cü bəndi nəzərə alınmaqla 15 il əlillik müddəti olduqda, növbəti qiymətləndirmə zamanı əlillik müddətsiz müəyyən edilir.

73. Ümumiləşdirmə ilə müəyyən edilmişdir ki, bu kimi mübahisələrdə əvvəlki əlillik müddətlərinin istinad olunan Qaydada göstərilən müddətlərdən azlığı baxımından yetərli olmadığı və ya əvvəlki əlilliyin ardıcıl formada deyil, müəyyən fasilədən sonra təyin edildiyi hallarda məhkəmələr tərəfindən növbəti əlilliyin müddətsiz təyin edilməsi barədə qərarlar qəbul edilir və ya əksinə, həmin şərtlər ödənilmədiyi halda, mübahisə iddiaçının mənafeyinə uyğun olmayan şəkildə iddia rədd edilməklə yekunlaşdırılır, bəzi hallarda isə həmin əsasların mövcudluğunun əlilliyin müəyyən edilməsinə kifayət etməsi və şəxsin sağlamlıq vəziyyətinin qiymətləndirilməsinə lüzum olmaması barədə yanlış qənaətə gəlinir.

74. Həmin normanın tətbiqi ilə bağlı nəzərə alınmalıdır ki, yalnız əvvəlki əlillik müddətləri və ardıcılığı ilə bağlı şərtlər, növbəti qiymətləndirmə zamanı əlilliyin müəyyən edilməsinə əsas verən diaqnozun mövcud olması şərti ilə məcmu şəkildə ödənilmədiyi halda, əlillik müddətsiz təyin edilir.

75. Əvvəldə də qeyd edildiyi kimi, “Əlilliyin qiymətləndirilməsi” Qaydasına əsasən, “Əmək pensiyaları haqqında” və “Sosial müavinətlər haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə müəyyən edilmiş yaşa görə əmək pensiyası (güzəştli şərtlərlə yaşa görə əmək pensiyası istisna olmaqla) və yaxud sosial müavinət almaq hüququ verən yaş həddinə çatan şəxslərə əlillik müddətsiz müəyyən edilir.

76. Həmin normanın məzmunundan hasil olan çənaətə görə, müvafiq yaş həddinə çatma ilə bağlı nəzərdə tutulmuş həmin güzəşt əlilliyin müəyyən edilməsi zamanı nəzərə alınmalı xüsusatdır, başqa sözlə, əlilliyi müddətli müəyyən edilmiş şəxsin əlillik dövründə yaşa görə əmək pensiyası və yaxud sosial müavinət almaq hüququ verən yaş həddinə çatması özü-özlüyündə onun əlilliyinin müddətsiz olaraq dəyişdirilməsinə səbəb olmur.

77. “Əlilliyin qiymətləndirilməsi Qaydası”nın 4.4-cü bəndinə görə “Əmək pensiyaları haqqında” və “Sosial müavinətlər haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə müəyyən edilmiş yaşa görə əmək pensiyası (güzəştli şərtlərlə yaşa görə əmək pensiyası istisna olmaqla) və yaxud sosial müavinət almaq hüququ verən yaş həddinə çatan şəxslərə əlillik müddətsiz müəyyən edilir. Şəxsin əlillik müddətində həm də eyni vaxtda yaşa görə pensiya, yaxud sosial müavinət almaq hüququ yarandıqda, “Əmək pensiyaları haqqında” Qanunun 32.2-ci və 34.2-ci maddələrinin tələbləri nəzərə alınmaqla qeyd olunmalıdır ki, müxtəlif pensiya hüququ olan şəxslərə öz arzuları ilə yalnız bir pensiya təyin olunur.

78. Əmək pensiyasının bir növündən başqa növünə keçirilmə bu barədə ərizənin və müvafiq sənədlərin təqdim edildiyi tarixdən hesablanmaqla aparılır. Əlillik müddətində şəxsin həm də yaşa görə pensiya, yaxud sosial müavinət hüququ yaranarsa, şəxs hansı növ pensiya, yəni əlilliyin müddətsiz müəyyən edilərək əlilliyə görə pensiya, yaxud yaşa görə pensiya (sosial müavinət) təyin edilməsi barədə arzusunu bildirməli, inzibati orqana bununla bağlı müvafiq müraciət olmalıdır. Şəxs əlillik müddətində pensiya yaşı tamam olduqdan sonra öz arzusunu bildirmədiyi halda, əlillik müddəti bitdikdən sonra buna əsaslar müəyyən edilmədiyi halda, əlilliyin müddətsiz müəyyən edilməli olması barədə iddia təmin edilə bilməz.

79. O da nəzərə alınmalıdır ki, xüsusi qayğıya ehtiyac duyan həssas təbəqə kimi əlilliyi olan şəxslər içərisində onlarla müqayisədə daha həssas yanaşma tələb edən 18 yaşınadək əlilliyi müəyyən edilmiş şəxslərin və onların ailə üzvlərinin sosial-iqtisadi mənafeələrinin müdafiəsi ilə bağlı xüsusi dövlət təminatları, güzəşt və imtiyazlar mövcuddur. Bu mənada, “18 yaşınadək əlilliyi müəyyən edilmiş şəxslər” müddəsinin təfsiri ixtilaf yaradmaqla, hüquqtətbiqedici tərəfindən də göstərilən müddəə fərqli qaydada təfsir və tətbiq edilir. Bəzi arqumentlərə görə, “18 yaşınadək əlilliyi müəyyən edilmiş şəxslər” dedikdə, “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Qanunun 3.3-cü maddəsində nəzərdə tutulan qaydada müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən bu barədə qərarın qəbul edildiyi tarixdən əlilliyi olan şəxs hesab edilir. Digər yanaşmaya görə isə, həmin anlayışı məhdudlaşdırıcı təfsir kimi qiymətləndirməli və əlilliyə əsas olan xəstəliyin, çatışmazlığın və ya pozuntunun “anadangəlmə” və ya “uşaqlıqdan” yaranması elə əlilliyin də həmin vaxtdan yaranması kimi qəbul edilməlidir.

80. Ali Məhkəmə sözügedən məsələyə münasibətdə daha əvvəlki qərarlarda əks olunmuş mövqeyini əlilliyi olan şəxslərin hüquqlarının daha səmərəli müdafiəsinin təmin edilməsi baxımından inkişaf etdirərək, anadangəlmə xəstəliyi əsasında əlilliyi 18 yaşı tamam olduqdan sonra müəyyən edilmiş şəxsin statusunun 18 yaşınadək əlilliyi müəyyən edilmiş şəxs statusuna bərabər tutulması barədə hüquqi mövqə ifadə etmişdir.

81. Həmin mövqeyə görə, əlilliyə səbəb verən xəstəliklər və ya çatışmazlıqların anadangəlmə və ya sonradan qazanılmış olmasının fərqləndirilməsi bu qəbildən olan mübahisələr üzrə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Birinci halda, şəxsin cəmiyyət həyatında digər şəxslərlə bərabər tam və səmərəli iştirakına mane olan sabit fiziki, psixi, əqli və ya hissi pozuntuları onun doğulduğu andan mövcud olur, digər halda isə həyatın sonrakı dövrlərində müxtəlif amillərin təsiri altında əldə edilir. “Əmək pensiyaları haqqında” Qanunun 14.1.1.2-ci maddəsinin məqsədi ona yönəlmişdir ki, ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyası almaq hüququ vəfat etmiş şəxsin övladları sırasından həm də o şəxslərə verilsin ki, onlar 18 yaşına

çatanadək əlilliyi müəyyən olunmuş 18 yaşından yuxarı əlilliyi olan şəxs olsunlar. Mübahisəni həll edərkən göstərilən normanın tətbiqi ilə bağlı qanunvericinin sözügedən məqsədi nəzərə alınmalıdır. Bu mənada, həlledici şərtlərdən biri 18 yaşına çatanadək əlilliyin müəyyən edilməsidir. Əlilliyin anadangəlmə xəstəliklər və ya çatışmazlıqlar səbəbindən yarandığı mötəbər sübutlarla təsdiq olunmuşda, əlilliyin müəyyən edilməsinə (və ya sağlamlıq imkanlarının məhdudluğunun müəyyən edilməsinə) dair qərarın tarixinin 18 yaşdan sonraya təsadüf etməsi məsələnin mahiyyəti baxımından həlledici əhəmiyyət kəsb etmir. Bu halda da şəxs qanunun məqsədləri baxımından 18 yaşına çatanadək əlilliyi müəyyən olunmuş şəxs kimi qəbul edilməlidir. Əlilliyin müəyyən edilmə tarixinin əsas götürülməsi qanunun güddüyü məqsədin nəzərə alınmaması nəticəsini doğura bilər. Kollegiya hesab etmişdir ki, “Əmək pensiyaları haqqında” Qanunun 14.1.1.2-ci maddəsinin tətbiqi zamanı əlilliyin anadangəlmə xəstəliklər və ya çatışmazlıqlar səbəbindən yarandığının mötəbər sübutlarla təsdiq olunmasına baxmayaraq, əlilliyin müəyyən edilməsinə (və ya sağlamlıq imkanlarının məhdudluğunun müəyyən edilməsinə) dair qərarın tarixinin 18 yaşdan sonraya təsadüf etməsi halında qərarın tarixinə üstünlük verilməsi həddən artıq formalizmə səbəb olmaqla, məzmunun formadan üstünlük təşkil etməsi prinsipi ilə, eləcə də ədalətlik və mütənasiblik prinsipləri ilə ziddiyyət yaratmış olardı.

Əlilliyin müəyyən edilməsi barədə qərarın ləğv edilməsi

82. Ümumiləşdirməyə təqdim edilmiş işlərin nəzərə çarpacaq hissəsi tibb müəssisələrinin göndərişlərinin etibarsız hesab olunması nəticəsində həmin göndərişlər əsasında inzibati orqan tərəfindən müəyyən olunmuş əlillik təyinatının "Əlillik" altsistemində etibarsız sayılmasına dair hərəkətlərinin qanunsuz hesab edilməklə əlilliyin bərpa edilməsi tələbləri ilə bağlı olmuşdur.

83. “Əlilliyin qiymətləndirilməsi” Qaydasının 3.7-ci bəndində göstərilmişdir ki, əlilliyin qiymətləndirilməsi barədə TSEK-in qərarının düzgünlüyünü şübhə altına alan əsaslı sübutlar təqdim edildiyi hallarda, Agentlik əlilliyi müəyyən edilmiş şəxsi əyani müayinəyə cəlb edir. Müayinənin nəticələrinə əsasən TSEK-in qəbul etdiyi qərarın qüvvədə saxlanması, dəyişdirilməsi və ya ləğvi barədə qərar qəbul edir və həmin gün ərzində altsistemə daxil edir.

84. Göründüyü kimi, Agentliyə müayinənin nəticələrinə əsasən TSEK-in qəbul etdiyi qərarı müəyyən şərtlər daxilində dəyişdirmək və ya ləğv etmək imkanı tanınmışdır. İstinad olunan normanın dispoziisiya şərtlərinə görə bunun üçün iki şərt ödənilmiş olmalıdır: birincisi, TSEK-in əvvəlki qərarının düzgünlüyünü şübhə altına alan əsaslı sübutlar mövcud olmalıdır, ikincisi isə şəxs əyani müayinəyə cəlb olunmalıdır.

85. Bu kateqoriyadan olan işlər üzrə Ali Məhkəmənin çoxsaylı qərarlarında ifadə etdiyi hüquqi mövqeyə və nəticə etibarilə formalaşdırdığı məhkəmə təcrübəsinə görə, əlilliyin inzibati orqan tərəfindən müəyyən olduğu hallarda, inzibati orqan əlilliyin müəyyən olunması barədə qərarı ləğv etməyə və ya dəyişdirməyə haqlıdır. Lakin bu haqqından istifadə edərək əlilliyin müəyyən olunması barədə qərarın ləğvi ilə bağlı məsələni həll edərkən, eyni zamanda həm “Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında” Qanunun və sahəvi normativ aktların əlilliyin qiymətləndirilməsi və əlillik dərəcəsinin təyin olunması ilə bağlı müddəalarını, həm də “İnzibati icraat haqqında” Qanunun inzibati icraatla bağlı normalarının tələblərini nəzərə almağa borcludur. “İnzibati icraat haqqında” Qanunun 67.2-ci maddəsinin tələbləri baxımından, inzibati akt hətta qanunsuz sayıldığı təqdirdə belə, həmin inzibati akt yalnız istinad olunan qanunla müəyyən olunmuş prosedurlara və şərtlərə riayət edilməklə ləğv oluna və ya dəyişdirilə bilər. Yəni, inzibati orqan qərarını, xüsusilə də şəxsə münasibətdə əlverişli xarakter daşıyan qərarını ləğv etmək və ya dəyişdirmək istədiyi bütün hallarda, əvvəlki icraat nəticəsində qəbul olunmuş

qərarın ləğvi əsaslarının və şərtlərinin, eləcə də qərarın ləğvini və ya dəyişdirilməsini istisna edən halların mövcudluğunu müəyyən etməyə, onların müəyyən olunduğu təqdirdə, ilkin qərarı ləğv edərək həmin qərarın qəbulu üzrə icraatı “İnzibati icraat haqqında” Qanunun 35-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydaya uyğun olaraq təzələməyə, yeni inzibati icraat aparmağa, maraqlı şəxsi icraata cəlb etməyə və onun dinlənilmə hüququnu təmin etməyə, qanunvericiliyin tələbinə uyğun aparılmış icraat nəticəsində yeni qərar qəbul etməyə borcludur. Bu zaman inzibati orqan həm də “İnzibati icraat haqqında” Qanunun 13-cü maddəsinə əsasən şəxsin etimadın qorunmasına olan hüququnu da nəzərə almalıdır. “İnzibati icraat haqqında” Qanunda təsbit edilmiş bu prosedur qaydalar və tələblər, bir tərəfdən, dövlət idarəçiliyində hüquqi sabitliyin və müəyyənliyin bərqərar olmasına, digər tərəfdən isə, şəxsin hüquqi təhlükəsizliyinin təmin olunması məqsədlərinə xidmət edir.

86. İcraatla bağlı tələblərə riayət edilməsinin qiymətləndirilməsi baxımından yoxlanılmalı olan növbəti məsələ “Əlilliyin qiymətləndirilməsi Qaydası”nın 3.7-ci bəndində göstərilmiş əlilliyin qiymətləndirilməsi barədə TSEK-in əvvəlki qərarının düzgünlüyünü şübhə altına alan əsaslı sübutların mövcud olub-olmadığı ilə bağlıdır.

87. Bununla bağlı olaraq qeyd edilməlidir ki, qanunvericiliyin tələblərinə görə Agentlik istənilən hər bir halda deyil, yalnız əvvəlki qərarının düzgünlüyünü şübhə altına alan əsaslı sübutların mövcudluğu halında qüvvədə olan əlilliklə bağlı qərarı sonradan təftiş etmək imkanına sahibdir. Ona görə də, “Əlilliyin qiymətləndirilməsi Qaydası”nın 3.7-ci bəndinə istinad etdiyi hallarda, həmin qurum “əvvəlki qərarının düzgünlüyünü şübhə altına alan əsaslı sübutların mövcudluğunu” müəyyən etməli, icraatı məhz bu sübutlara əsaslanmaqla başlamalı, yalnız bundan sonra şəxsi əyani müayinəyə cəlb etməklə qərar verməlidir. Qanunvericiliyin bu tələbləri hüquqi müəyyənlik və səmərəli idarəçilik prinsiplərinin təmin edilməsinə yönəlmişdir.

88. Ali Məhkəmənin bu məsələyə dair qərarlarında “*əvvəlki qərarının düzgünlüyünü şübhə altına alan əsaslı sübutlar*” müddəasının mahiyyəti açıqlanaraq vurğulanmışdır ki, prinsipcə daxili audit yoxlaması ilə bağlı materiallar əvvəlki qərarının düzgünlüyünü şübhə altına alan əsaslı sübutlar kimi qəbul edilə bilər. Lakin həmin daxili audit yoxlaması, həm də iddiaçı ilə bağlı hallara aid olmalıdır. Yəni, daxili audit yoxlaması iddiaçının əlilliyinin müəyyən edilməsi ilə bağlı əvvəlki qərarın düzgünlüyünü şübhə altına alacaq əsasları ortaya çıxarmış olmalıdır. Başqa sözlə, qurum ümumi qaydada daxili audit yoxlamasına istinad edə bilməz, həmin yoxlama, həm də iddiaçıya aid hallarla bağlı olmalı, onun əlilliyinin müəyyən edilməsi ilə bağlı əvvəlki qərarın düzgünlüyünü şübhə altına alacaq əsaslar müəyyən edilmiş olmalıdır.

89. Həmçinin, bu kateqoriyadan olan işlərə baxılarkən əlilliyi müddətli müəyyən edilmiş şəxslərin əyani müayinəsindən nəticələrinin ona əlilliyin müəyyən edildiyi vaxta uyğun sağlamlıq vəziyyətini qiymətləndirməyə imkan verəcək müddətdə aparılmalı olması da nəzərə alınmalıdır. Belə ki, məhkəmə təcrübəsində 5 il müddətinə əlilliyi müəyyən edilmiş şəxsin əlillik müddətinin bitməsinə 1 il qalmış onun əyani müayinəyə cəlb edilməklə TSEK-in əvvəlki qərarının düzgünlüyünün yoxlanılması ilə bağlı mübahisəyə də rast gəlinmişdir.

90. Əlilliyin ləğvi ilə bağlı inzibati işlərin həlli zamanı inzibati orqanın əlilliyin ləğvinə yönələn davranışlarının inzibati icraat haqqında qanunvericiliyin əsas prinsiplərinə və tələblərinə uyğun olmadığı mübahisəsiz aşkar olduğu hallarda, məhkəmələr tərəfindən əlilliyin ləğvi üçün əsas olub-olmaması, yeni şəxsin sağlamlıq vəziyyətinin qiymətləndirilməsi istiqamətində araşdırma aparılmamalıdır.